

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

Det emancipatoriska ligger i att Guds uppfordran till människan kan riktas till kvinnan likaväl som till mannen. Redan Fredrika Bremer ifrågasatte i sitt genmäle till biskop J. O. Wallin 1827 att kvinnans kallelse som maka, mor och husmor var hennes enda av Gud och naturen givna bestämmelse i livet. Fredrika Bremer hävdade att mannen inte skulle vara kvinnans närmsta mål här på jorden liksom kvinnan inte är mannens. I stället ansåg hon att moraliskt fullkomnande var målet för båda könen och att ogifta kvinnor i alla tider bevisat att de kunnat komma så långt i moraliskt fullkomnande som det är möjligt för människor. JO hävdar alltså precis som Fredrika Bremer kvinnan som fri andlig varelse med rätt att bli en Herrens tjänarinna genom att lyssna till Guds röst inom sig.

Sjuksköterskan Elisabeth i *Bukett i november* får sin kallelse och tar avstånd från "världslig" kultur. Hon utvecklar själsadel genom sitt utgivande arbete för andra. Av hennes berättelser framgår att för att nå vilan i Gud måste människan bryta sin egocentricitet och underordna egenviljan under Guds vilja. Samtidigt understryks i novellsamlingen liksom i JO:s föredrag om Ibsens *Brand* att mänsklig kraft inte räcker till utan människan är beroende av den gudomliga barmhärtigheten.

I de övriga novellerna behandlar JO som GS noterar samma motiv och teman som i tidigare verk. Kritiken, radikalismen och oppositionen mot den rådande ordningen är som tidigare knutet till att människovärdet för JO sammanfaller med personlighetsvärdet. Det innebär att också kvinnan utifrån sitt egenvärde och sin strävan att förverkliga gudstanken med sitt liv framstår som en fritt, självständigt tänkande och handlande personlighet som vågar sätta "personligt viljande mot opinionens tryck", som JO uttrycker det i föredraget "En människa med livsstil".

Gunilla Domellöf

Karin Fabreus, *Sagan, myten och modernismen i Pär Lagerkvists tidigaste prosa och Onda sagor*. (Acta Universitatis Stockholmiensis XLV). Almqvist & Wiksell International. Stockholm 2002.

Av både forskare och en större allmänhet ses Pär Lagerkvist kanske främst som en siare, en ständig sökare och metafysisk grubblare över livsgåtorna. Hans verk uppvisar också en påfallande enhetlig-

het vad gäller teman och motiv. Under hela sitt författarskap brottades han med grundläggande existentiella frågor. Vilken är den ogripbara makt som styr skeendet? Vad är egentligen själva meningen med allt, med livet och med lidandet? Spörsmål av detta slag har formulerats på olika sätt i så gott som alla hans böcker – det må vara poesi, prosa eller dramatik. Det mytiska och bibliska inflytandet på författarskapet är även uppenbart. Ändå kan konstateras att Bibelns betydelse och det påfallande bibliska tonfallet i Lagerkvists texter hittills endast bitvis har utretts av forskarna. Lagerkvists relation till sagan har heller inte studerats i någon större utsträckning. Hans förhållande till modernismen har dock behandlats, bl. a. av Urpu-Liisa Karahka, som visat att Lagerkvists lyrik från 1910-talet är exempel på hur expressionismen gjorde insteg i svensk poesi. Däremot har Lagerkvists prosa inte närmare analyserats med avseende på det modernistiska.

Karin Fabreus har alltså tagit sig an viktiga och delvis förbisedda frågeställningar i sin avhandling *Sagan, myten och modernismen i Pär Lagerkvists tidigaste prosa och Onda sagor*, där hon studerar hur en ny, experimenterande modernistisk prosa tog sig uttryck i Lagerkvists tidiga verk. Det är den unge Lagerkvist som står i centrum, en utåtriktad och stridbar Lagerkvist som skilde sig från de senare årens sfinxartade och närmast extremt tillbakadragne diktare. Under 1910-talet skrev Lagerkvist kampdikter i *Stormklockan*, *Brand* och *Norrskensflamman*. Han var politiskt och konsteoretiskt radikal och gick kraftfullt till angrepp mot den samtida litteraturen, som han fann dekadent. Den förmädde inte gestalta den moderna människans villkor eller tidsandan. I programskriften *Ordkonst och bildkonst* 1913 lanserade han nya estetiska ideal, bl. a. teorier om den mytiska litteraturen som förebild för den moderna ordkonsten. Han prisade särskilt den primitiva och den österländska konsten för dess "obändiga, blodfulla inbillningskraft". Den unge Lagerkvist, som gick i spetsen för den dynamiska utveckling som under 1910-talet ägde rum på det litterära området, deltog livligt i debatten om den moderna konsten, inte bara med programskrifter utan också med artiklar och recensioner.

I den äldre Lagerkvistforskningen, ungefär fram till 1970-talet, inriktade sig forskarna i första hand på författarens livsåskådning, ofta i ett

biografiskt perspektiv, där särskilt barndomsmiljöns betydelse för författarskapet diskuterades. Man kan i detta sammanhang nämna undersökningar som Jöran Mjöbergers *Livsproblemet hos Pär Lagerkvist* (1951), Sven Linnérs *Livsförsoning och idyll* (1954) och *Pär Lagerkvists livstro* (1961). Senare forskare har istället riktat fokus främst mot själva texterna och studerat författarens estetiska praktik. Till denna senare grupp hör, för att ge några exempel, Urpu-Liisa Karahka med avhandlingen från 1978 *Jaget och ismerna. Studier i Pär Lagerkvists estetiska teori och lyriska praktik t. o. m. 1916*, vidare Ingrid Schöier med *Som i Aftonland* (1981) och Rikard Schönström med *Dikten som besvärjelse. Begärets dialektik i Pär Lagerkvists författarskap* (1987). Det är i denna kategori som också Karin Fabreus avhandling kan placeras.

Karin Fabreus vill studera samspelet mellan saga, myt och modernism i Lagerkvists tidigaste prosa. Hon gör därför (se s. 6) en intertextuell läsning för att undersöka hur Lagerkvist i sitt modernistiska berättarprojekt använder sig av intertexter från saga och myt. Enligt Fabreus har sagan och myten alltifrån början haft en viktig roll i Lagerkvists författarskap. Redan 1904 skrev han, 13 år gammal, en saga med titeln *Pojken och trolen*, och det finns flera andra tidiga exempel på hur han återanvände sagan. Lagerkvist gav sagemotiven nya funktioner på ett sätt som gör att man hos honom kan tala om en dekonstruktion av sagan. (s. 24)

Det är fyra av Lagerkvists verk som ligger till grund för Fabreus' avhandling. För det första den opublicerade samlingen *Livets blod*, som finns i två olika manuskript på Kungl. Biblioteket i Stockholm. Dessa manus, liksom en stor mängd annat material i form av anteckningar, brev, dagböcker med mera, överlämnades till Kungl. Biblioteket 1974 efter Lagerkvists bortgång, och de blev därmed tillgängliga för forskning. De sexton berättelserna i *Livets blod* handlar oftast om förmänskligade djur och växter såsom en tupp, fjärilar och blommor. Också en åldrad gärdsgård hör till persongalleriet i dessa berättelser som på en experimenterande, poetisk och bildrik prosa belyser existentiella frågor. För det andra studeras berättelsen *Människor* (1912), Lagerkvists debutbok som utgavs på hans egen bekostnad. Fabreus har här kunnat utgå från det exemplar av första upplagan med författarens kommentarer

som finns på Kungl. Biblioteket. Också manuset till *Människor* förvaras på Kungl. Biblioteket. Kortromanen *Människor* handlar om två bröder och deras relation till samma kvinna. Det tredje verket som behandlas är *Två sagor om livet* (1913). Detta arbete utgjorde ursprungligen en del i ett större manuskript med titeln *Sagorna om livet*. Den första sagan berättar om två tvätterskor, mor och dotter, och deras strävsamma liv i en liten stad, medan den andra skildrar bromarsen Blom och hans ensamma och enahanda tillvaro. Alla de tre nu nämnda Lagerkvist-texterna benämns i Fabreus' avhandling "den positiva sago-praktiken". Lagerkvist har här använt den radikala nystavning som enligt Fabreus kan ses som ett led i hans modernistiska projekt. Det fjärde verket som studeras är *Onda sagor* som utkom 1924, elva år efter *Två sagor om livet*. Den första utgåvan av *Onda sagor* innehöll tretton berättelser eller skisser, i senare utgåvor uteslöts två av berättelserna. I *Onda sagor* utvecklas det som Fabreus kallar "den negativa sago-praktiken". Ett av avhandlingens syften är att studera hur denna negativa sago-praktik kommer till uttryck. Fabreus finner till exempel att både det ironiska och det absurda ges stort utrymme i *Onda sagor*, som gestaltar en värld där kärleken och gud är döda. Samlingens berättelser kan också enligt Fabreus ses som en ny form av fantastisk berättande. Med undantag av *Onda sagor* är det alltså några tidiga, inte särskilt välkända verk som är föremål för Fabreus' avhandling. Genom att hon tar upp texter som berörts mer summariskt i tidigare forskning och sätter in dem i nya sammanhang kan nya aspekter på Lagerkvists författarskap anläggas, vilket även sägs vara ett av avhandlingens syften (s. 35). Det är vidare enbart prosaverk som studeras. Enligt ett brev till Erik Hörnström 1947, som Fabreus citerar, framhöll Lagerkvist att han alltid uppfattat prosan som "det ädlaste av alla material och med särskild kärleksfullhet sysslade med det". Hans prosa anses ha haft betydelse för utvecklingen av den moderna talspråksnära prosan. Fabreus vill som framgått visa hur denna Lagerkvists 1910-talsprosa också hör hemma i modernismen.

Avhandlingen är upplagd på följande sätt. Den startar med en "Inledning" på 36 sidor, vilka följs av tre avdelningar, rubricerade "Berättandet", "Berättelsen" och "Tre huvudteman". Avdelningen "Berättandet" ägnas åt en

granskning av hur de berättarröster som framträder i texterna förhåller sig till texten i dess helhet. Fabreus uppmärksammar dubbeltydigheter och belyser växlingen mellan ett naivt och ett ironiskt berättande. I denna avdelning diskuteras även i vad mån de studerade Lagerkvist-texterna kan ses som exempel på fantastisk litteratur i enlighet med Tvzetan Todorovs teorier. I den andra avdelningen "Berättelsen" studeras hur Lagerkvist låter en ny prosatext växa fram genom att han kombinerar olika modernistiska berättargrepp med sagans narratologi. Bl. a. behandlas olika tidsaspekter såsom tidsangivelser och tidsuttryck samt samspelet mellan individerna och den omgivning i vilken de är placerade. Uttrycket "collageartade karaktärer" (s. 36) används för att belysa hur individerna i de studerade texterna byggs upp av olika allusioner till sagan. Den tredje och sista avdelningen tar upp tre huvudteman, vilka behandlas under rubrikerna "Dikotomin ljus och mörker", "Kärleksmetaforer" samt "Döden och livet". Det antitetiska i Lagerkvists verk studeras här, bl. a. svängningarna mellan ljus och mörker, mellan stad och land, mellan den odlade jorden och den vilda naturen. I avsnittet om kärleksmetaforer tas bl. a. solen som sinnebild för det goda livet upp, liksom Lagerkvists erotiska blomsterspråk. Slutligen undersöks dödens funktion, framförallt i *Onda sagor*.

Fabreus framhåller att det nyskapande i Lagerkvists texter består i att han omformar äldre genrer och traditioner. "Sagens situationer och sätt att berätta återfinns förändrade i den nya kontext som sagopraktikens texter och *Onda sagor* utgör", sägs det på s. 25. Lagerkvists modernistiska text liknar dock sagan däri att den inte syftar till något mimetiskt återskapande av verkligheten. Hos Lagerkvist rör det sig om en fragmentarisering av den givna verkligheten, ett episodiskt modernistiskt berättande. (s. 27) Animeringen av döda föremål, ett välkänt inslag i sagan, utvecklar Lagerkvist utöver sagans traditioner och mönster. Medan sagan levandegör konkreta föremål, levandegör Lagerkvist istället abstrakta företeelser som mörker och tystnad. Vidare kombineras hos Lagerkvist olika berättargrepp som fungerar separat i sagan.

Även berättarsituationen i Lagerkvists verk skiljer sig enligt Fabreus från den i den traditionella sagan. Läsaren tvingas ofta att ta ställning till berättarens tillförlitlighet, medan sagans sanningshalt aldrig ifrågasätts. Denna otillförlitlig-

het i texten skapas genom ett rikligt bruk av inre monolog och Erlebte Rede, samt av täta byten av synvinkel. Det är bl. a. härigenom som den lagerkvistska texten blir modernistisk. Också ironin som stilgrepp bidrar till det modernistiska i texterna. Det gör även enligt Fabreus de många "destabiliserande" effekter som ingår i Lagerkvists berättelser, liksom det öppna slutet, där inga slutsatser dras och inga svar ges på textens frågor. Som modernistiskt ses även den associativa bildfogning som får ersätta en sammanhållen handling. Den argumentering Fabreus driver i fråga om det modernistiska i texterna grundar sig således huvudsakligen på berättartekniska iakttagelser.

Vad gäller mytens roll för Lagerkvists författarskap är Fabreus tes att den kristna och den buddhistiska myten kan urskiljas som strukturerande mönster i de studerade texterna. Lagerkvist arbetar med ett religiöst referenssystem, och Fabreus undersöker hur detta påverkar berättelsernas betydelse och meningsproduktion. Hon uppmärksammar här särskilt den roll som den buddhistiska Palikanon om buddhans födelse och liv har haft. I *Ordkonst och bildkonst* refererade Lagerkvist till Palikanon, som han hade kommit i kontakt med vid studiet av Nathan Söderbloms 1908 utgivna arbete *Främmande religionsurkunder i urval*. Texterna i den otryckta samlingen *Livets blod* kan således läsas som illustrationer till den buddhistiska läran, framhåller Fabreus. Särskilt Palikanons tes om avsaknaden av en sammanhängande personlig identitet belyses i merparten av berättelserna i denna samling. Gamla testamentets tvåbrödrasaga om Kain och Abel kan ses som ett strukturellt mönster i *Människor. Två sagor om livet* kan läsas mot bakgrund av metaforen "livets bok" för Bibeln, som i samlingens två berättelser konkretiseras av ett fotoalbum respektive en bankbok. Den dominerande kompositionsprincipen i *Onda sagor* är förebuden om jordens undergång såsom de utsägs i Matteus evangelium.

Man kan konstatera att det är flera stora problemkomplex som behandlas i avhandlingen: sagan och i viss mån också den fantastiska berättelsen som genre och berättarstruktur är ett problemområde, myten ett annat och modernismbegreppet ännu ett. Avhandlingen kan således i ett avseende betecknas som en genrestudie. Men det är till en del också en tematisk under-

sökning, då författaren lyfter fram och diskuterar några huvudteman i Lagerkvists berättelser. Vidare rör det sig om en komparativ studie. Fabreus talar både om texternas dialogicitet, i anslutning till Kjell Espmarks resonemang, och om det intertextuella. Ett av Fabreus huvudsyften är ju som framgått att undersöka vilka element från saga och myt som återfinns i Lagerkvists texter. Den metod som används blir följaktligen i första hand den komparativa. Här uppmärksammas å ena sidan den dialog som Lagerkvist för med sig själv och egna tidigare texter, d. v. s. intratextuella aspekter, å andra sidan inflytandet från andra författare och verk på författarskapet, d. v. s. ett genetiskt komparativt och intertextuellt studium. Fabreus framhåller (s. 6) att hon endast tar upp intertexter som Lagerkvist har haft kännedom om. Dessutom finns inslag av interartiella eller intermediala resonemang, d. v. s. ett studium av hur man i de lagerkvistska texterna kan finna exempel på ett samspel mellan olika konstarter, av ordkonst, bildkonst och musik. Analyserna av de Lagerkvistska texterna ger vidare exempel på närläsningens metod.

Ämnet för Fabreus' avhandling är av stort intresse, och hon lyfter fram relativt okända och utforskade texter. Nya perspektiv anläggs och intressanta kopplingar görs, framförallt de mellan sagan och modernismen. Avhandlingen ger också exempel på noggranna och infallsrika närläsningar och tolkningar, som kastar nytt ljus över de studerade texterna. Men framställningen är tyvärr, åtminstone bitvis, splittrad och osammanhängande. Inledningen är otydlig i sin precisering av syfte och målsättning. Det sätt på vilket avhandlingen är upplagd resulterar i besvärande upprepningar. Likartade formuleringar återkommer, och samma citat ur de lagerkvistska texterna upprepas. De olika avsnitten binds dåligt samman, och det blir därför svårt att urskilja de bärande linjerna i de resonemang som förs. Det saknas också en övergripande summering eller sammanfattning, där trådarna kunde ha knutits ihop.

Även den språkliga utformningen lämnar en del övrigt att önska. Oklara syftningar, oformliga konstruktioner och egendomliga formuleringar uppträder här och var. Det är t. ex. svårt att förstå hur man kan vara "driven av kärlekslöshet" som det står på s. 19. Sidhänvisningar till referenser stämmer inte alltid och kan någon gång vara

missvisande. Ibland hänvisas inte till verkets första utgåva. I fråga om Staffan Björcks *Romanens formvärld* används en upplaga från 1968, vilket i och för sig kan vara godtagbart, men det borde i litteraturförteckningen framgå att boken första gången kom ut 1953. Det är vidare anmärkningsvärt att personregistret endast ger hänvisningar till huvudtexten och inte till noterna, något som inte är acceptabelt i en vetenskaplig framställning.

Inledningen innehåller en kortfattad presentation av de texter som studeras, ett avsnitt om Lagerkvist-forskningen, ett om sagan, ett om myten och slutligen ett om avhandlingens uppbyggnad. Det hade varit lämpligt att ägna ett avsnitt även åt modernismen, som ju är den tredje av de tre fundamentala byggestenarna i avhandlingsarbetet. Visserligen tas modernismen upp i inledningen, men det hade utan tvekan underlättat för läsaren om dessa resonemang samlats under en rubrik. Större tydlighet och överskådlighet hade uppnåtts om också de generella uttalanden om sagan som man nu finner under rubriken "Berättandet" (s. 36) förts till inledningsavsnittet. Till den obalans som framställningen bitvis lider av bidrar vidare att Fabreus redan i redogörelsen för bakgrund och uppbyggnad av arbetet går in på analyser och gör konstateranden som snarare borde vara resultatet av undersökningen och därmed komma först senare i avhandlingen. Det fastslås t. ex. redan på s. 5 att de texter som står i fokus för avhandlingen är exempel på modernistisk prosa och skriver in sig i den litterära modernismen, något som snarare borde vara en av de hypoteser som ligger till grund för arbetet.

Man störs vidare av en uppenbar glidning och sammanblandning mellan de principer som styr dispositionen. Huvudsakligen är analysen av texterna disponerad efter olika stilgrepp och berättarteknik – som det naiva och det ironiska eller den otillförlitlige berättaren – med vars hjälp texterna kan knytas till sagan, myten eller modernismen. Men samtidigt finns en benägenhet att också behandla de olika verken för sig. När t. ex. den otillförlitlige berättaren under rubriken "Talare utan auktoritet" exemplifieras genom en analys av *Människor* behandlas i detta sammanhang också det naiva och det ironiska i denna text. Denna glidning i kombination med den bristande överensstämmelsen mellan vissa mellanrubriker och vad som avhandlas under

respektive rubrik gör att det blir mödosamt för läsaren att orientera sig i framställningen.

I fråga om rubriksättning bör även en kommentar av mer principiellt slag göras beträffande termerna "berättandet" och "berättelsen", vilka förekommer som rubriker till två av avhandlingens tre huvudavsnitt. Begreppen berättandet och berättelsen har alltmer kommit att kopplas till den numera ganska allmänt spridda narratologi som fransmannen Gérard Genette utvecklat. Genette menar som bekant att det går att urskilja olika nivåer i ett litterärt verk. Berättelsen är själva texten, som vi läser, medan berättandet utgörs av berättarakten, d. v. s. hur något berättas och ur vems perspektiv det berättas. Det sätt på vilket termerna används av Fabreus ligger för det mesta inte alls i linje med Genettes narratologi, vilket bäddar för missförstånd. Givetvis har man som forskare rätt att konstruera sina egna begrepp och analysverktyg, men det är då önskvärt att de klart definieras och skiljs ut från andra forskares sätt att använda motsvarande termer och begrepp. En invändning kan också riktas mot användningen av begreppen den positiva och negativa sagopraktiken. Till den positiva sagopraktiken förs som framgått de tre texterna utgivna under 1910-talet, medan *Onda sagor* hänförs till den negativa sagopraktiken. En sådan indelning kan starkt ifrågasättas. Det framgår heller inte vad Fabreus lägger in i begreppen positivt och negativt eller vad syftet med denna indelning är. Det förefaller olämpligt att som analys- eller arbetsredskap använda ord som är så värde-laddade.

Fabreus' avhandling är starkt textkoncentrerad, vilket resulterar i att Lagerkvists författarskap och dess relation till annan litteratur som skrevs vid samma tid knappast alls tydliggörs. Lagerkvist rör sig i ett tomrum och sätts aldrig in i någon kontext. Hur såg den samtida litteraturen ut under 1910-talet och under de tidiga åren av 1920-talet? Vilken var synen på sagan, när Lagerkvist knöt an till denna genre? Vilka andra författare tog upp sagogenren, och på vilket sätt gjorde de det? Hur förhåller sig Lagerkvists intresse för sagan till det tidiga 1900-talets stora sagovåg eller till författare som Strindberg och Lagerlöf, vilka ofta knutit an till sagan? Hur såg vidare Lagerkvists utveckling som författare ut mellan åren 1911 till 1924 som är den tidsperiod som studeras? Hur tedde sig den livstro som växte fram och

började framträda i samlingen *Kaos* (1919) för att sedan tona bort i och med utgivningen av *Onda sagor*? Om dessa frågor får läsaren mycket knapphändiga upplysningar.

Beträffande informationen om tidigare Lagerkvistforskning kan man konstatera att den inte ges samlat utan pytsas ut här och var. Ändå finns ett avsnitt på s. 20–22 rubricerat "Lagerkvistforskningen". Med en sådan rubrik förväntar sig läsaren att få en någorlunda fyllig orientering i den omfattande Lagerkvistforskningen. Avsnittet är dock inte är särskilt uttömmande och ger delvis en missvisande bild av tidigare forskning. Fabreus överdriver t. ex. den biografiska inriktningen i tidigare Lagerkviststudier och den negativa bild av människan Lagerkvist som hon menar framkommer i tidigare arbeten, t. ex. i Jöran Mjöberg och Sven Linnér's studier. Det är vidare svårt att få en klar bild av hur Fabreus profilerar sig i förhållande till andra Lagerkvistforskare och deras arbeten. Man får heller inte veta särskilt mycket om och på vad sätt tidigare forskare tagit upp de texter som står i centrum för Fabreus' arbete. Bland referenserna saknas sålunda åtskilliga arbeten som behandlat samma tidsperiod eller tagit upp frågeställningar som är aktuella också för Fabreus. Detta gäller t. ex. Bengt Larssons båda uppsatser i *Samlaren* 1964 och 1965 om "Den röda tiden och den rena konsten. Pär Lagerkvists litterära utveckling fram till Ordkonst och bildkonst" och om "Pär Lagerkvists kubism". Den ena av dessa uppsatser innehåller för övrigt intressanta iakttagelser och analyser rörande både *Två sagor om livet* och *Människor*. Också Larssons uppsats "Människor – från drama till roman" i samlingen *Pär Lagerkvist 100 år* utgiven 1992 borde ha varit en självklar referens. Gösta Liljas grundläggande arbete från 1955 om *Det moderna måleriet i svensk kritik 1904–1915* hade kunnat ge intressanta infallsvinklar i diskussionen rörande *Ordkonst och bildkonst*. Inte heller den internationella Lagerkvist-forskningen berörs i någon större utsträckning. Lagerkvist, som är en av Sveriges mest översatta författare, har i ganska stor utsträckning uppmärksamats också av utländska forskare. Robert Donald Spectors arbete om *Pär Lagerkvist* från 1973 saknas liksom Spectors uppsats "Lagerkvist and Existentialism" i *Scandinavian Studies* 1960, där Spector tar upp Bibel-inflytandet hos Lagerkvist.

Det är vidare anmärkningsvärt att Lagerkvistforskningen från senare år nästan inte alls är re-

presenterad. Den norska forskaren Marion B. H. Lund publicerade 1999 avhandlingen *Frigjort fra Gud – og bundet till Ham*, där hon bl. a. studerar det mytologiska och textens dialogiska spel med andra texter i Lagerkvists verk. Hennes arbete borde kunna ha varit en värdefull referens. Det gäller också teologen Stefan Klints uppsats "Den expressionistiske Jesusgestalten i Pär Lagerkvists tidiga produktion" som ingår i antologin *Speglingar. Svensk 1900-tals-litteratur i möte med biblisk tradition* som kom ut 2001. Där finner man bl. a. en intressant analys av berättelsen "Frälsar-Johan" i *Onda sagor*.

Beträffande modernismforskningen är Fabreus bättre orienterad i nyare forskning. Inspiration har hämtats bl. a. från arbetet *Inside Modernism, Relativity Theory, Cubism, Narrative* av Vargish och Mook, utgivet 1999 och från Dominic Heads *The Modernist Short Story* (1992). Dock blir det modernismbegrepp som används förhållandevis snävt. Den precisering av vad som läggs in begreppet (se s. 8) innehåller åtskilliga kriterier som inte nödvändigtvis behöver knytas till just modernismen, t. ex. inre monolog, berättande ur olika synvinklar, otillförlitlig berättare, ett öppet slut samt slutligen att textens handling organiseras av en dold struktur. Det dubbeltydiga och motsägelsefulla i modernismbegreppet tappas något bort liksom det normbrytande draget i modernismen, något som delvis beror på att Fabreus väljer bort att behandla modernismen som skolbildning och tidsfenomen. (s. 9) Det hade utan tvekan varit tacksamt att se modernismen också i ett tidssammanhang, kopplat till samhällets moderniseringsprocess i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Man hade då kunnat iakta hur denna process ledde både till frigörelse och alienation och kunde innebära dels förväntan och optimism, dels förvirring och pessimism. Lagerkvists attityd är intressant i det att han i många avseenden tog avstånd från de livsbetingelser som skapades till följd av moderniteten. Men sin kritik formulerade han med hjälp av ett modernistiskt formspråk, något som tydligt framgår av de texter som studeras i Fabreus' avhandling. Staden i motsats till landet skildras gärna kritiskt, och tåget som symbol för fart och tekniska framsteg blir hos Lagerkvist inte något positivt utan något skrämmande och hotfullt. Fabreus' starka inriktning på berättartekniska aspekter i synen på modernismen blir som jag ser det alltför ensidig. Modernismen innebar också

en ny människosyn. Den potential av protest som är så signifikant för modernismen manifesterade sig inte enbart i revolt och frigörelse på ett språkligt utan också på ett innehållsligt plan. Fabreus är heller inte helt konsekvent i sin diskussion av modernismen, då hon även går in på modernismens människouppfattning vid diskussionen av den splittrade, fragmentariserade människosyn som hon finner prov på i Lagerkvists texter och som hon anser känneteckna ett modernistiskt skrivande.

I fråga om sagoforskningen bygger Fabreus främst på Max Lüthis klassiska arbete *The European Folktale* och Volker Klotz *Das europäische Kunstmärchen* vilket visar sig vara fruktbart i analyserna. Däremot är det förvånande att Boel Westins *Strindberg, sagan och skriften* (1998), som visserligen står upptaget i litteraturlistan, uppenbarligen inte alls utnyttjas av Fabreus. Westins arbete, som studerar sagans och folkdiktningens betydelse för Strindberg och det konstnärliga uttryck sagan får i Strindbergs texter, har samma inriktning som Fabreus'. Westin visar hur sagan konstitueras i texterna och hur den litterariseras. Det finns också åtskilliga likheter i Strindbergs och Lagerkvists förhållande till sagan. Strindberg framhöll diktarens rätt att fritt "få hugga" på folkdiktningens område såsom Lagerkvist senare gjorde. I synen på vad som karakteriserar sagan som genre förekommer det vidare vissa motsägelser. På s. 36 konstateras att sagans inledningsformel "det var en gång" markerar att det som följer är en saga. Åhöraren förväntas därför inte ifrågasätta sanningshalten i det han får höra. Angående några berättelser i *Onda sagor* som startar med de klassiska orden "det var en gång" hävdas däremot att dessa ord aktualiserar den otillförlitlighet som är utmärkande för sagan.

Den begreppsapparat som används har som tidigare nämnts åtskilliga brister i stringens och tydlighet. Termer som naivism, ironi och absurdism brukas utan närmare precisering. Mytbegreppet definieras knappast, och inte heller diskuteras hur myten skiljer sig från sagan. I diskussionen om det ironiska refereras till Peter Cassirer och Wayne Booth. Hur det ironiska förhåller sig till sagan och modernismen klargörs dock inte. Ironi är ett mångtydigt och problematiskt begrepp med stor spännvidd från antikens sokratiska och tragiska ironi över den romantiska ironin till postmodernismens ironibegrepp. De tolkningar som görs med avseende på det ironiska

niska övertygar inte alltid. Angående berättelsens "Fjärilsliv" i Livets blod konstateras (s. 44) att de två protagonisternas, fjärilen och klöverblomman, verklighetssyn skiljer sig från varandra. Ironin i texten uppstår genom att ingendera partens världsåskådning utpekas som mer sann än den andra. Det är svårt att se det ironiska i detta.

En tolkningsfråga av mer övergripande slag gäller diskussionen av den otryckta samlingen Livets blod. Fabreus framhåller att Palikanon är den text som ger det strukturerande mönstret åt detta verk. Berättelserna i denna samling kan läsas som illustrationer till den buddhistiska läran. (s. 30) En sådan tolkning bygger på att Lagerkvist kände till Palikanon när han skrev Livets blod, något som tidigare forskning inte ger några belegg för. Det första uttalandet om Lagerkvists intresse för den buddhistiska läran finner man i ett brev skrivet i Vittinge 7 september 1913, där han angående sitt arbete med manuset till *Ordkonst och bildkonst* framhåller att han även vill ha med ett kapitel om "primitiv litterär konst". Därför måste han läsa "en del isländsk litteratur, naturfolkens besvärjelser – och offersånger samt Österns gamla kulturfolks religionsurkunder". I samma brev talar han även om Indiens monumentala "buddaistiska litteratur". I ljuset härav är det svårt att övertygas av de tolkningar som Fabreus gör beträffande Palikanons inflytande. Hon presenterar inte heller i sin argumentering något stöd för att Lagerkvist före 1913 skulle ha kommit i kontakt med buddhistisk litteratur. Den tolkning som t. ex. görs rörande berättelsen "Tuppen på gödselhögen" i Livets ter sig därför högst tveklaktig. På s. 43 kan man läsa: "Den vithet som förekommer i tuppens vision och i den inbillade gemenskapen kunde vara ett eko från Palikanon. Där utgör vithet en metafor för det gestaltlösa tillståndet närmast befrielsen."

Vad gäller urvalet av de fyra texter skrivna och utgivna under perioden 1912–1924 som valts ut för studium kan man efterlysa en utförligare motivering. Att *Två sagor om livet* och *Onda sagor* finns med i urvalet är rimligt, då sagoanknytningen här finns i själva titeln. Lagerkvists debutbok *Människor* har många tydliga allusioner till sagan. Men det förs knappast någon diskussion alls om de andra prosaverk som gavs ut under perioden 1913 och fram till 1924, då *Onda sagor* kom ut. Fabreus påpekar visserligen själv

att *Det eviga leendet* från 1920 vore ett möjligt studieobjekt. *Det eviga leendet* väljs dock bort med motiveringen att samlingen saknar radikal nystavning och ingår i en genre med medeltida rötter där döda samtalas med döda. Då kan man invända att *Onda sagor*, som hör till de behandlade böckerna, också saknar radikal nystavning. Innehållet i *Det eviga leendet*, en skildring av dödsriket och ett samtal mellan döda, har för övrigt vissa likheter med den helvetesskildring som finns i en av berättelserna i *Onda sagor*, nämligen "Hissen som gick ned i helvetet".

Det förefaller som om Fabreus lägger för stor vikt vid den radikala nystavning som de studerade texterna från 1910-talet uppvisar. Nystavningen uppfattas som "ett led i det litterära experimenterande som Lagerkvist bedriver i dessa texter", vilket är ett rimligt antagande. Huvudparten av Lagerkvists skönlitterära verk utgivna under 1910-talet belyser dock på olika sätt hans strävan att forma ett modernt språk inte bara i fråga om nystavning utan också beträffande ordval, ordformer och satsbyggnad. Som urvalskriterium betonas nystavningen för starkt. I diskussionerna och analyserna av texterna behandlas knappast alls nystavningens funktion eller dess estetiskt konstnärliga effekter. Det är dessutom otillfredsställande att välja bort en samling som *Motiv* enbart i en not på grund av dess karaktär av prosapoem. Definitionen av prosapoem är inte oomtvistad. Gränsen till likartade genrer eller beteckningar som skiss, novell och legend är i hög grad flytande. Texterna i *Motiv* skulle dock utmärkt väl kunna ha diskuterats med avseende på både myt och modernism.

Det hade vidare varit fullt möjligt att låta även andra verk av Lagerkvist utgivna under 1910-talet vara med i undersökningen. Åtminstone borde en argumentering för att välja bort dem ha förts. Utöver *Motiv* från 1914 gäller det *Järn och människor* från 1915 och *Kaos* utgiven 1919 vilka samtliga innehåller kortare prosaskildringar som har många likheter med de texter Fabreus behandlar. De kan även betraktas som modernistiska i fråga om stil och form. Samlingarna *Motiv* och *Järn och människor* ter sig dessutom i ett kubistiskt perspektiv särskilt intressanta. De här nämnda verken kan även kopplas till sagan, då bl. a. kampen mellan ont och gott är ett tema som återkommer i dem liksom i de texter Fabreus studerar. Det är förstäligt om Fabreus haft ambitionen att begränsa sitt texturval, men diskussionen

kring urvalet blir alltför kortfattad och grund och lämnar läsaren i osäkerhet.

Några av avhandlingens mest intressanta analyser finner man i avsnittet rubricerat "Det fantastiska berättandet". Det är givande att ta del av den insiktsfulla analysen av *Två sagor om livet*, där Fabreus visar hur ett fotoalbum och en bankbok blir bärande element i själva berättarstrukturen. Fotoalbumet och bankboken skiljer sig i sin funktion från sagans magiska föremål, vilka brukar ge hjälten tillfälle att ge sig ut på äventyr. Hos Lagerkvist bidrar istället skildringen av föremålen till att ge en övernaturlig dimension åt texten. Sagan om bromsaren Blom, vilken fyndigt liknas vid sagans Dummerjös, aktualiserar sagomotivet om den isolerade hjälten, konstateras det på s. 91. Bloms känslor för den animerade naturen omkring honom beskrivs t. ex. mer ingående än hans känslor för den kvinna han planerar att gifta sig med. Det är en inklämmande analys som görs beträffande denna saga, även om det är svårt att hålla med Fabreus om att gårdsgården och ekplantan har samma funktion som sagans hjälpare. Deras roll i berättelsen är alltför passiv för att de skulle kunna ses som de aktiva aktörer hjälpare är.

Människor, Lagerkvists skönlitterära debut, diskuteras ingående och mångsidigt. Fabreus framhåller på s. 48 att läsaren behåller en tämligen positiv inställning till Gustav, beroende på att berättaren i första hand återger Gustavs yttranden. Min uppfattning är dock att Gustav huvudsakligen skildras som en osympatisk person, en egoistisk, självcentrerad man som brutalt misshandlar och utnyttjar kvinnor och styrs av primitiva hämndkänslor. "För alla jävlar! — det är Gustav Mörk som kör — Håll längst ut på kanten! — Gustav Mörk håller rätt i vägen — och han styr inte åt sidan när han ska rakt fram!" Så lyder de första meningarna i denna bok, där Lagerkvist alltså gör sin entré på den litterära scenen med en svordom. En entré som i sig skulle kunna ses som exempel på ett modernismens normbrott. I övrigt är analysen av *Människor* både uppslagsrik och noggrann. Det teatrala hos Gustav lyfts fram och Fabreus visar skickligt hur Lagerkvist låter Gustav skapa rumsliga fantasier och projicera sitt kaotiskt upprörda inre på den omgivande naturen. Det hade dock varit givande om relationen till målarkonsten och de interartiella aspekterna behandlats i samband med ana-

lysen av *Människor*. Lagerkvist arbetar i denna roman med ord som målaren arbetar med sina färger. Han skisserar stämningar och känslor, antyder skeenden med pregnanta ord i linje med en konstnärs metoder. Några exempel på hur ordens ljudvärde och musikalitet utnyttjas i *Människor* ges dock. Men med tanke på Lagerkvists starka intresse för modern konst är det förvånande att Fabreus överhuvudtaget inte mer gått in på de interartiella dragen i de texter hon studerar.

I analysen av berättelsen "Frälsar-Johan" i *Onda sagor* framstår Fabreus' syn på denne förvirrade och tragiske gestalt som enbart en falsk profet som väl negativ. Johans roll som falsk profet befästs av skildringen av hans lönlösa offerdöd i det brinnande fattighuset, framhåller Fabreus. (s. 118) Men berättelsen skulle också kunna ses som en skildring av Kristus i en värld där gud är död, något som just samlingen *Onda sagor* enligt Fabreus belyser. Man kan se åtskilliga paralleller mellan Frälsar-Johan och Kristus. Frälsar-Johan accepteras inte av sin omgivning utan misstros och begabbas på samma sätt som Kristus. När barnen skanderar "Korsfäst" och använder ordet frälsare som ett okvädingsord riktat till Frälsar-Johan ser Fabreus detta som ett tecken på att Johan inte är någon frälsare. Barnen kommer inte till honom för att välsignas såsom de lät sig välsignas av Jesus i Bibeln. Men det går även att se denna situation som en motsvarighet till den episod i Jesu liv, då människor hånade honom och krävde att han skulle korsfästas. Människorna avvisade sin frälsare på samma sätt som Frälsar-Johan avvisas och isoleras. Berättelsen är vidare menar jag ett exempel på Lagerkvists ställningstagande för den lilla människan, för de små och obetydliga, något som ligger i linje med sagan som ju genomgående väljer att ta parti för de minsta och de svagaste. Här finns även en tydlig parallell till bromsare Blom i *Två sagor om livet*. Blom och Frälsar-Johan hör till samhällets udda figurer, till de antihjältar som Lagerkvist omfattade med så stor sympati och värme.

I vissa analyser finns en benägenhet att pressa tolkningen och försöka få in väl många intertexter. Det gäller bl. a. "Prinsessan och hela riket" som ingår i *Onda sagor* och är den berättelse som avslutar denna samling. Lagerkvists korta berättelse handlar om en prins som drar ut i strid för att vinna sin prinsessa. Fabreus menar på s. 143 att prinsessan ger sitt medgivande till äktenska-

pet under det hot som belägringen av hennes stad innebär. Hon skulle alltså känna sig mer eller mindre tvingad att säga ja, vilket jag menar strider mot vad som verkligen står i texten. Där framhålls att hon, när hon ser hur stolt och skön prinsen var och tänkte på att han vågat sitt liv för hennes skull, inte kunde motstå hans makt. Det mest spännande i Lagerkvists text och det som mest avviker från den vanliga sagan är dock att prinsen inte vill ta emot vare sig kronan eller nycklarna till riket. Han är inte intresserad av ära och guld, inte av land och mäktighet på jorden. Han är som han själv framhåller lyckans prins. Fabreus tolkar med Bibeln som intertext kronan som en sinnebild för livets krona och bröllopet med prinsessan som en bild för det eviga livet. Prinsens avvisande av världslig makt knyts också till de buddhistiska urkunderna, där lyckan innebär befrielse från lidande och uppgående i Nirvana. Det är detta prinsen vill uppnå enligt Fabreus, som hävdar att prinsessan under berättelsens gång förvandlas till ett abstrakt begrepp. Jag har svårt för att se prinsessan som ett abstrakt begrepp och kan inte heller finna att en sådan tolkning har stöd i texten. Berättelsens sista mening beskriver istället hur prinsen med kronan på huvudet "gick in till sin älskade för att dela hennes läger". "Prinsessan och hela riket" framstår som jag ser det mer som en moralitet. Den visar att man inte kan sträva bara efter egen lycka. Man måste också ta sitt ansvar och uppfylla sina plikter. I detta fall gäller det att ta emot rikets nycklar och kungakronan, vilka då står som symboler för daglig kamp, strävan och omsorg om andra. Människan kan inte existera fristående från världen i övrigt. En läsart av detta slag föreslås också av Erland Lagerroth i *Svensk berättarkonst* (1968).

För att sammanfatta uppvisar Fabrèus' avhandling som framgått flera brister av ibland ganska problematisk art. Den teoretiska och metodiska förankringen är otydlig och i vissa avseenden diskutabel. Oklarheter i begreppsapparaten leder till bristande stringens i argumentering och resonemang. På plussidan bör framhållas att Fabrèus i sin avhandling både gripit sig an ett viktigt och centralt ämne och gett sig på komplicerade frågeställningar vid studiet av texter som tidigare inte i nämnvärd utsträckning varit föremål för forskning. Arbetets förtjänster finner man i de många goda uppslag som enskilda tolkningar av

de studerade texterna ger. Avhandlingen rymmer som framgått noggranna detaljanalyser vittnande om lyhördhet och känsla för texternas karaktär och dubbelydighet.

Lena Kåreland

Stefan Klint, *Romanen och evangeliet. Former för Jesusgestaltning i Pär Lagerkvists prosa*. Norma. Skellefteå 2001.

Teologerna och skönlitteraturen är en gammal historia med många möjligheter och olika slags förhinder. Diskussionen om det tvärvetenskapligt inriktade studiet av religion och litteratur fördes under flera decennier kring 1900-talets mitt med särskild intensitet i USA. En avmattning tycks ha skett under 1970-talet, vilket ingav oro beträffande det tvärvetenskapliga ämnets framtid. Det mest vitala ämnessamtalet äger idag rum i Storbritannien: konferensverksamheten, tidskrifts- och bokutgivningen under de senaste två decennierna bär syn för sägen. Men också i Sverige har ämnesområdet sedan lång tid tillbaka engagerat teologer från olika specialdiscipliner. I synnerhet för livsåskådningsforskare och religionspsykologer tycks skönlitteraturen ha utgjort en lockelse. Att nu också exegeterna har börjat visa intresse för skönlitterära texter är med tanke på den internationella utvecklingen inom exegetiken både väntat och välkommet.

Stefan Klint, till sin akademiska profession nyttestamentlig exeget, redogör för och anknyter till den moderna bibelforskningens tilltagande intresse för de bibliska texternas reception i sin doktorsavhandling *Romanen och evangeliet* (diss. Uppsala 2002). Klint ägnar i själva verket påfallande stort utrymme åt en i modern exegetik och litteraturteori förankrad diskussion om verkings-, receptions- och genrehistoriska teorier (närmare en tredjedel av avhandlingen). Det finns alltid en risk med extensiva teoretiska/metodiska inledningar – den alltför långa och slingriga vägen fram till huvuduppgiften, de ståtliga deklarationerna, en ängsligt prålande name-dropping, är sådant som lätt väcker löje när själva undersökningen visar sig vara av det mer okomplicerade och konventionella slaget. Men detta kan inte sägas vara fallet med Klints avhandling; det finns flera goda skäl till den utförliga behandlingen av de teoretiska och metodologiska frågorna. För det första har många av